

Tomasz Matuszak

Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 78, 195-203

2005/2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Matuszak

ARCHIWALIA PIOTRKOWSKIE W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Pierwsze lata XX wieku były dla Piotrkowa okresem, kiedy po stagnacji związanej z wydarzeniami lat 1904-1905 miasto zaczęło się rozwijać. W 1913 roku liczba mieszkańców przekroczyła 40 tysięcy ludzi. W Piotrkowie rozwijały się duże zakłady przemysłu szklarskiego i włókienniczego, a także powstawały nowe, związane z przemysłem drzewnym i budowlanym¹. Niewątpliwie na rozwój miasta wpływ miało jego korzystne położenie w najbardziej uprzemysłowionej części guberni, stanowiącej zarazem centrum ówczesnej administracji. Okres bujnego rozwoju miasta pod względem gospodarczym trwał do 1914 roku. Na terenie Piotrkowa i guberni piotrkowskiej były również rozdyslokowane znaczne siły wojskowe². Jednostki te tworzyły Oddział Południowy wojsk rosyjskich na lewym brzegu Wisły³, a ich głównym zadaniem była obrona zachodnich rubieży imperium. Gen. Orawnowski dowódca Oddziału Południowego i jednocześnie 14 Dywizji Kawalerii już 26 lipca 1914 roku został powiadomiony o przygotowaniach do wojny, które poczyniła strona przeciwna, a 30 lipca rozpoczął działania mobilizacyjne.

W związku z zaostrzającą się sytuacją polityczną urzędy administracji rosyjskiej rozpoczęły przygotowania do ewakuacji z potencjalnie zagrożonych działaniami wojennymi terenów⁴. Akcją tą objęte zostały zarówno urzędy admini-

---

¹ M. Gąsior, *Działania wojenne na obszarze byłej guberni piotrkowskiej w pierwszych miesiącach wojny 1914 roku*, [w:] *Drogi do niepodległości*. Materiały z sesji naukowej, red. P. Zawilski, Tomaszów Mazowiecki 1998, s. 5.

² Oprócz jednostek pogranicznych, które w wypadku wojny miały sformować cztery piesze i cztery konne sotnie, na terenie guberni piotrkowskiej stacjonowały: sztab i dwa pułki 14 Dywizji Kawalerii w Częstochowie i Będzinie oraz 2 Brygada Piechoty składająca się z 7 pp w Częstochowie i 8 połockiego pp w Piotrkowie.

³ M. Gąsior, op. cit., s. 6.

⁴ Potencjalna ewakuacja urzędów i instytucji administracji uzależniona była od decyzji związanych z planami obrony zachodnich terenów imperium i ich znaczenia strategicznego. Pierwsze prace nad planami związanymi z ewakuacją podjęto już w 1909 roku. Generał-Gubernator warszawski Georgij Antonowicz Skafon nakazał wówczas przygotowanie wykazów i spisów urzędników i ich rodzin oraz mienia, które podlegać miało ewakuacji. Plany te były aktualizowane w kolejnych latach, m.in. w 1912 i 1913 roku. Wtedy też, po uaktualnieniu spisów majątku państwowego podlegającego ewakuacji, podjęto decyzję o nie wywożeniu archiwaliów stanowiących zasób archiwów ogólnych i hipotecznych. Również wyposażenie biurowe nie podlegało wywozowi (m.in. meble i wyposażenie techniczne). W praktyce było z tym różnie. K. Latawiec,

stracji państwowej, ich personel wraz z rodzinami jak i archiwalia przez nie zgromadzone, np. w registraturach i archiwach Rządów Gubernialnych i Zarządów Powiatowych. Akcja ta, jeżeli chodzi o ewakuację instytucji i personelu, przebiegała w większości zagrożonych wojną guberni stosunkowo sprawnie. Gorzej przedstawiała się sytuacja z ewakuacją licznie zgromadzonych dokumentów i pomocy kancelaryjnych, gdzie przyrost aktowy w mocno zbiurokratyzowanych urzędach był bardzo duży. Stwarzało to liczne problemy, z jakimi musieli borykać się urzędnicy i żołnierze odpowiedzialni za przygotowanie ich do transportu. Dokumenty należało najpierw odpowiednio zapakować, aby uchronić je przed zniszczeniem i zburzeniem dotychczasowego układu. Drugim problemem było zapewnienie odpowiedniej ilości środków transportu, niezbędnych do ich przewiezienia w rejon niezagrażony działaniami wojennymi. W ramach tej akcji planowano ewakuowanie całych urzędów i instytucji w takim porządku, aby po dotarciu na miejsce docelowe mogły one podjąć na nowo przerwana wybuchem wojny działalność.

Mieszkańcy Piotrkowa o wybuchu wojny dowiedzieli się z 30 numeru *Kroniki Piotrkowskiej* w dniu 29 lipca 1914 roku⁵. Ogłoszona mobilizacja wojska przebiegała bardzo sprawnie i zakończyła się 1 sierpnia 1914 roku. 3 sierpnia teren guberni piotrkowskiej został opuszczony przez wojska rosyjskie, gdyż tego dnia Rosjanie ewakuowali się z Częstochowy, a stacjonujący w Piotrkowie 8 połocki pułk piechoty został przetransportowany koleją na prawy brzeg Wisły. Władze cywilne urzędów administracji gubernialnej rozpoczęły ewakuację 1 sierpnia, na podstawie zarządzenia gubernatora piotrkowskiego Michała Jaczewskiego⁶, ale przeprowadzono ją dopiero 11 sierpnia 1914 roku. Pomimo wcześniejszych planów i przygotowań, rozwój sytuacji na froncie zaskoczył administrację rosyjską. Ewakuacja prowadzona była pośpiesznie i chaotycznie, w efekcie czego zabierano tylko te dokumenty, które uznano za niezbędne i najważniejsze do kontynuowania dalszej działalności. Ewakuowane urzędy i ich archiwa trafiły docelowo w różne części Rosji, m.in. do: Kazania, Moskwy, Saratowa, Smoleń-

---

Ewakuacja organów administracji ogólnej wyższego i niższego szczebla guberni lubelskiej w sierpniu 1914 roku, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2002, t. 2, s. 43-46; idem, *Ewakuacja cywilnej administracji ogólnej szczebla powiatowego z guberni lubelskiej latem 1915 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1, s. 159-160. Na temat ewakuacji urzędów rosyjskich pisała również: D. Malinowska, *Ewakuacja urzędów Królestwa Polskiego w latach 1914-1915 do Rosji, ich losy i rewindykacja akt do Polski po 1921 roku*, [w:] *Pamiętnik III Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki w Lublinie*, pod red. J. Łosowskiego, Lublin 2000, s. 189-196.

⁵ *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, pod red. B. Baranowskiego, Łódź 1989, s. 360.

⁶ J. Kukulski, *Piotrkowskie u progu niepodległości*, [w:] *Ziemia Piotrkowska u progu niepodległości*, Piotrków Trybunalski 1988, s. 25-26.

ska i Riazania⁷. Przykładem tego, co się wówczas działo, są losy archiwaliów piotrkowskich urzędów gubernialnych. Część dokumentów została ewakuowana wraz z personelem urzędniczym i ich mieniem do Smoleńska i Saratowa. Reszta archiwaliów, przygotowana na początku sierpnia 1914 roku do ewakuacji pozostała na miejscu, bez jakiegokolwiek opieki. Zostały one zapakowane w paczki i owinięte w papier pakowy, a następnie ułożone w skrzyniach i załadowane na wozy, co uchroniło je przed zniszczeniem⁸.

Już następnego dnia Niemcy wkroczyli do Radomska, a dzień później pododdziały 1 Dywizji Landwehry pod dowództwem gen. Wilhelma von Klucka wkroczyły do Piotrkowa. Komendantem miasta mianowany został porucznik Graf von Stallberg z rezerwowego pułku kawalerii (Ersatzkavallerieregiment). Wydał on niezwłocznie obwieszczenie o zajęciu miasta, ogłosił stan wyjątkowy i zapowiedział nałożenie na miasto kontrybucji. Okupacja niemiecka trwała jednak krótko, bo tylko do 27 sierpnia 1914 roku, gdyż kontrnatarcie oddziałów rosyjskich wyparło wojska niemieckie z północnych powiatów guberni piotrkowskiej. Teren, odzyskany w wyniku działań, wojska rosyjskie utrzymały przez miesiąc. Pod koniec września 1914 roku sytuacja militarna na froncie zaczęła ponownie ulegać zmianie. Wojska niemieckie i austriackie rozpoczęły ofensywę, w wyniku której 3 października do Piotrkowa wkroczyły oddziały wchodzące w skład korpusu gen. Frommla. Komendantem miasta mianowany został major Kreller, który w wydanym przez siebie obwieszczeniu ogłosił stan wyjątkowy i ustalił zasady życia mieszkańców pod okupacją⁹. Jednak ofensywa wojsk państw centralnych załamała się i 15 października wojska rosyjskie rozpoczęły kontrofensywę. 30 października 1914 roku z dworca w Piotrkowie odszedł ostatni pociąg ewakuujący z miasta oddziały niemieckie. 9 listopada do Piotrkowa ponownie wkroczyły wojska rosyjskie, które pomimo przygotowania miasta do obrony, nie zdołały go utrzymać. W efekcie, już 17 grudnia 1914 roku do Piotrkowa, wkroczyły z kolei oddziały austriackie, rozpoczynając tym samym okupację trwającą aż do listopada 1918 roku.

Po zajęciu w 1915 roku całego Królestwa Polskiego przez wojska państw centralnych okupowane terytorium podzielone zostało na dwie strefy okupacyjne: niemiecką i austriacką. Miasto Piotrków znalazło się w gestii zarządu austriackiej administracji wojskowej¹⁰. Z niemieckiej strefy okupacyjnej utworzo-

---

⁷ A. Kopiczyńska, *akta władz administracji gubernialnej Królestwa Polskiego w latach 1867-1915*, Warszawa 2004, s. 107-108.

⁸ *Dokumenty niewoli*, „Dziennik Narodowy” 1915, nr 1, s. 4.

⁹ M. Gąsior, op. cit., s. 9-11.

¹⁰ A. Piasta, *Piotrków – życie pod okupacją 1914-1918*, [w:] *Drogi do...*, s. 17; idem, *Organizacja austriackich władz okupacyjnych szczebla powiatowego i ich pozostałość aktowa na przy-*

ne zostało Generalne Gubernatorstwo Warszawskie, na czele którego stał generalny gubernator Hans von Bessler. Sprawował on na okupowanym terytorium najwyższą władzę wojskową i rządową¹¹. Dla terenów zajętych przez wojska austriackie utworzone zostało analogiczne Generalne Gubernatorstwo Lubelskie, w którym struktura władz była zbliżona do funkcjonującej w strefie okupacyjnej niemieckiej. Zniesiony został dotychczasowy podział administracyjny na gubernie, a z urzędów administracji terenowej pozostały jedynie urzędy gminne. W lutym 1915 roku został utworzony na bazie przedwojennego powiatu obwód piotrkowski kierowany przez Komendę Obwodową (K.u.K. Kreiskommando in Piotrkow)¹². Komendantem obwodowym został major von Pappé, a od 16 maja 1915 roku do 1 stycznia 1917 roku był nim ppłk Juliusz Schneider. W okresie sprawowania przez niego funkcji obowiązki jego zastępcy pełnił nastawiony antypolsko mjr Witt, z którym blisko współpracował szef żandarmerii wojskowej von Weinrichter¹³. Na początku 1917 roku funkcję komendanta objął płk Wiktor. Do maja 1915 roku na terenie miasta działał Komitet Obywatelski, a przez cały okres okupacji magistrat i zarząd miejski.

Po zorganizowaniu zrębów administracji austriackiej na terenach byłej guberni piotrkowskiej nowe władze zainteresowały się aktami pozostawionymi przez instytucje rosyjskie. Akta władz urzędów administracji gubernialnej zostały na początku sierpnia zabezpieczone i przygotowane do ewakuacji zgodnie ze wspomnianym wyżej zarządzeniem gubernatora Jaczewskiego. Te, które zostały w Piotrkowie były tymi, których z różnych względów nie ewakuowano¹⁴.

W początkowym okresie okupacji registratury rosyjskie pozbawione były jakiegokolwiek opieki. Trudności surowcowe w trakcie wojny spowodowały, że zdarzały się sytuacje, gdy akta sprzedawane były na przemiał. Jak ustalono w późniejszym okresie w trakcie prowadzonych badań, w 1916 roku zniszczeniu uległo w ten sposób około 140 ton akt¹⁵. Dopiero interwencja krakowskiej Akademii Umiejętności i Rady Archiwalnej w Naczelnej Komendzie Armii w Wiedniu spowodowała powołanie w Krajowym Komisariacie Cywilnym stano-

---

kładzie K.u.K. Kreiskommando in Piotrków i K.u.K. Kreiskommando in Noworadomsk (1915-1918), „Archeion” 2003, t. 105, s. 202-206.

¹¹ A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, wyd. 2, Warszawa 1977, s. 24-25.

¹² A. Piasta, *Polityka austriackiej administracji wojskowej na terenie powiatu piotrkowskiego w latach 1915-1918*, „Archiwum i badania nad dziejami regionu”, z. 1, Piotrków Trybunalski 1995, s. 109.

¹³ *Dzieje Piotrkowa...*, s. 361.

¹⁴ *Dokumenty niewoli*, „Dziennik Narodowy” 1915, nr 1, s. 4.

¹⁵ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich. Cz. II – Od wybuchu I wojny światowej do roku 1978*, Toruń 1980, s. 14.

wiska referenta archiwalnego oraz konserwatorów, co przyczyniło się do zahamowania niszczenia akt znajdujących się na terenach pod okupacją austriacką¹⁶.

29 grudnia 1915 roku Generał-Gubernator w Lublinie Karl von Kuk w piśmie przesłanym do Komendy Powiatowej w Piotrkowie nakazał sporządzenie wykazu archiwów i rejestru urzędów rosyjskich, których akta nie były ewakuowane w 1914 roku i znajdowały się na terenie powiatu piotrkowskiego. Nakazał on również dokonanie oględzin stanu fizycznego akt i ich zabezpieczenia. Dnia 12 lutego 1916 roku Komenda Powiatowa w Piotrkowie udzieliła wyczerpującej odpowiedzi, wymieniając wszystkie miejsca, w których zgromadzone były akta byłych urzędów administracji rosyjskiej. W raporcie tym stwierdzono między innymi, że odnalezione akta były nieuporządkowane, ale dobrze zabezpieczone. Akta Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego zgromadzone były w trzech salach Sądu Okręgowego przy ulicy Kaliskiej 5 (obecna ul. Słowackiego), w którym mieściła się siedziba piotrkowskiej Komendy Powiatowej. Kolejne partie akt byłego Rządu Gubernialnego znajdowały się w pomieszczeniach drukarni „Dziennika Narodowego” przy ulicy Bykowskiej 67 (obecna ul. Wojska Polskiego) oraz w domu byłego gubernatora piotrkowskiego przy ulicy Pocztowej 12 (obecna ul. Sienkiewicza). Pieczę nad aktami zgromadzonymi w drukarni objął jej kierownik Fromowicz, natomiast nad aktami zgromadzonymi przy ulicy Pocztowej 12, Komisarz Rządowy miasta Piotrkowa. Akta Sądu Okręgowego zgromadzone były w pomieszczeniach Wydziału Hipotecznego, a opiekował się nimi sędzia hipoteczny Kraus. Część z tych akt znajdowała się w budynku zajęтым przez Komendę Powiatową. Archiwalia Izby Skarbowej Piotrkowskiej zgromadzone zostały w budynku przy Alei Szkolnej 21 (obecnie Aleje 3 Maja), a archiwum Banku Włościańskiego zostało zabezpieczone w budynku przy ulicy Bykowskiej 79, również zajętego na potrzeby Komendy Powiatowej. Przy ulicy Bykowskiej 34 w Sądzie Pokoju zgromadzone zostały natomiast akta Zjazdu Sędziów Pokoju Guberni Piotrkowskiej¹⁷. W wyżej wspomnianym raporcie stwierdzono brak urzędników z dobrą znajomością języka rosyjskiego, którzy mogliby zająć się porządkowaniem i inwentaryzacją zgromadzonych akt¹⁸.

Celem zabezpieczenia archiwaliów przed zniszczeniem w pożodze wojennej, w różnych, niezależnie od siebie działających środowiskach, podjęto konkretne

---

¹⁶ I. M a m c z a k-G a d k o w s k a, *Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej*, Warszawa-Lódź 1990, s. 26-27.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, K.u.K. Kreiskommando in Piotrków, nr zesp. 352, sygn. 121.

¹⁸ K. Ł a p i ń s k i, *Początki Archiwum Państwowego w Piotrkowie*, „Archiwum i badania nad dziejami regionu”, z. 2, Piotrków Trybunalski 1999, s. 43-44.

działania zmierzające do ich ochrony. Miały one na uwadze zarówno te materiały archiwalne, które znalazły się już w zasobach archiwów, jak i te dokumenty, które pozostawały nadal w registraturach i kancelariach urzędów administracji władz zaborczych, tak jak miało to miejsce w Piotrkowie. W Warszawie zabiegi podjęte jeszcze w sierpniu 1915 roku przez polskich historyków u władz okupacyjnych niemieckich, a zmierzające do przejęcia opieki nad archiwami i registraturami byłych urzędów rosyjskich, nie odniosły skutku. Niemcy, doświadczeni zarządcy i administratorzy, zdawali sobie sprawę z tego, że dokumenty jakie wytwarzali wcześniej Rosjanie, będą im przydatne w zarządzaniu zajęтым obszarem. Do tego niezbędne były archiwa i zgromadzone w ich zasobach dokumenty. Szybko też przystąpili do organizacji okupacyjnej służby archiwalnej¹⁹. Również Austriacy, po zorganizowaniu władz administracyjnych, przystąpili do rozpoznania i zabezpieczenia materiałów archiwalnych pozostawionych przez instytucje rosyjskie.

Podobnie Polacy, niezależnie od władz austriackich, podjęli działania mające na celu ratowanie i zachowanie dla przyszłych pokoleń źródeł, m.in. do dziejów I wojny światowej i udziału w niej Polaków. Grupa uczonych, Polaków z Galicji, powołała do życia 17 stycznia 1915 roku Komitet przekształcony z czasem w Polskie Archiwum Wojenne (PAW). Instytucja ta miała na celu zbieranie materiałów historycznych świadczących o udziale Polaków w toczących się działaniach wojennych²⁰. W sferze jej zainteresowań były wszelkie akta, druki, rękopisy, prasa, eksponaty muzealne, itp.

Także wśród polskich środowisk wojskowych podjęto tego typu inicjatywę, co miało bezpośredni związek z Legionami Polskimi. Jako formacja wojskowa Legiony podlegały dowództwu austriackiemu, a co za tym idzie i dokumenty przez nią wytwarzane podlegały nadzorowi Cesarsko-Królewskiego Archiwum Wojennego w Wiedniu. Nawiasem mówiąc do tworzenia Archiwum Legionów Polskich przystąpiono jeszcze w 1914 roku. Miało ono na celu gromadzenie i zabezpieczenie akt legionowych. W Komendzie Legionów pieczę nad aktami powierzono ppor. dr. Juliuszowi Żuławskiemu i ppor. dr. Janowi Effenberger-Słowińskiemu²¹. Niezależnie od tego aktami legionowymi zainteresował się również Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN), który pod koniec lutego przeniósł się ostatecznie do Piotrkowa i tam pozostał do

---

¹⁹ A. Rybarski, *Centralny Zarząd Archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Archeion” 1927, t. 1, s. 3-4.

²⁰ W.K. Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918-1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej Wojska Polskiego*, Toruń 1999, s. 13.

²¹ *Ibidem*, s. 14.

końca swej działalności²². 11 lutego 1915 roku podjęto pierwsze starania zmierzające do utworzenia archiwum historycznego. Z końcem tego roku Departament Wojskowy NKN ogłosił utworzenie w Piotrkowie archiwum Legionów Polskich. W rzeczywistości archiwum nie rozpoczęło swojej działalności. Szef Sztabu Komendy Legionów porozumiał się w kwestiach związanych z gromadzeniem przyszłego zasobu z Polskim Archiwum Wojennym. W kwietniu 1916 roku wystąpiono również do Naczelnego Dowództwa Armii Austriackiej z prośbą o wydanie zezwolenia na utworzenie w Krakowie Archiwum Legionów Polskich. Władze austriackie takiej zgody nie wydały. Wyraziły natomiast zgodę na gromadzenie i porządkowanie dokumentów, bez dokładniejszego precyzowania celu ich wykorzystania i miejsca gromadzenia. W związku z tym w sierpniu 1916 roku utworzono tzw. *Biuro zbioru aktów i obrazów Legionów Polskich w Krakowie*²³.

Następstwem aktu dwóch cesarzy, ogłoszonego 5 listopada 1916 roku, stanowiącego zapowiedź powołania z ziem zaboru rosyjskiego samodzielnego państwa, było utworzenie w dniu 6 grudnia 1916 roku Tymczasowej Rady Stanu (TRS), której Departament Polityczny w kwietniu 1917 roku utworzył Komisję Archiwalną. Komisja, na czele której stanął znany historyk Marceli Handelsman, zajęła się przygotowaniem aktów normatywnych dotyczących organizacji i funkcjonowania archiwów w przyszłym państwie. W lecie 1917 roku Komisja Archiwalna przeszła w podporządkowanie Departamentu Oświecenia Publicznego, a po dymisji TRS i utworzeniu Rady Regencyjnej znalazła się w składzie nowo zorganizowanego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), najpierw jako referat, a następnie odrębny Wydział Archiwów²⁴. W jednym z protokołów posiedzenia Komisji Przejściowej TRS z dnia 13 września 1917 roku poruszono kwestie przyszłego zarządu dóbr państwa. Stwierdzono w nim, że należy dokonać inwentaryzacji wszystkich aktywów i majątku po byłym Królestwie Polskim, na podstawie udostępnionych przez Generał-Gubernatorstwo materiałów archiwalnych z zasobów archiwów w Warszawie, Lublinie, Radomiu i Piotrkowie²⁵. 16 marca 1918 roku MWRiOP wystąpiło do władz austro-węgierskich o zwrot władzom polskim archiwów i registratur po byłych urządach administracji rosyjskiej. Generał-Gubernator w Lublinie przekazał sprawę do rozpatrzenia c. i k. Komendzie Armii, która 29

---

²² R. K o t e w i c z, *Piotrków – Radomsko u progu niepodległości*, Piotrków-Radomsko 1998, s. 13.

²³ W. K. R o m a n, op. cit., s. 15.

²⁴ A. T o m c z a k, op. cit., s. 15.

²⁵ M. M o t a s, *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” 1979, t. 69, s. 45.

kwietnia tego roku zaakceptowała propozycję MWRiOP. Ministerstwo opowiadało się jednocześnie za utworzeniem archiwów w Lublinie, Piotrkowie, Radomiu i Kielcach, w których możliwe byłoby przeprowadzenie prac porządkowych i udostępnianie powierzonego zasobu na potrzeby odpowiednich władz²⁶. Budżet każdego z tych archiwów miał wynosić 27 750 mk. W dniach 12-23 maja 1918 roku przebywał w Piotrkowie archiwista objazdowy, pracownik Wydziału Archiwów MWRiOP, dr Wincenty Łopaciński. W trakcie swojego pobytu dokonał on lustracji stanu zabezpieczenia akt najważniejszych urzędów i instytucji. W pozostawionym sprawozdaniu wymienił miejsca składowania akt na terenie miasta oraz stan ich zabezpieczenia. W zasadzie były to te same miejsca, które wymieniane były w raporcie Komendy Powiatowej z 1916 roku. W wyniku przeprowadzonej lustracji dr Wincenty Łopaciński stwierdził również, że niektóre archiwa zaginęły lub uległy rozproszeniu. Sytuacja taka miała miejsce w przypadku Archiwum Naczelnika Powiatu Piotrkowskiego, które mieściło się przy ulicy 3 Maja 17. Po zajęciu budynku przez wojsko austriackie znajdujące się tam akta przekazano na makulaturę. Wojsko zniszczyło też część akt Sądu Pokoju, Policji i Inspektora Podatkowego²⁷. W trosce o zabezpieczenie przed zniszczeniem pozostałych archiwaliów dr Łopaciński zaproponował swoim zwierzchnikom zorganizowanie na zamku w Piotrkowie lub w gmachu gimnazjum Heleny Trzczińskiej „archiwum centralnego”. 31 sierpnia 1918 roku MWRiOP postulowało do Prezydenta Ministrów o niezwłoczne uruchomienie archiwów w Lublinie i Piotrkowie²⁸, co nawiązywało do dekretu Rady Regencyjnej *O organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami* z dnia 31 lipca 1918 roku. Zabezpieczaniem i gromadzeniem archiwaliów, zabytków piśmiennictwa oraz dzieł sztuki na terenie Piotrkowa zajął się również piotrkowski oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Jego prezesem był historyk – regionalista Michał Rawita-Witanowski, który w czasie wojny gromadził informacje o piotrkowskich zbiorach archiwalnych i bibliotecznych²⁹.

Reasumując, I wojna światowa odcisnęła swoje piętno na wszystkich aspektach życia społeczno-gospodarczego i kulturalnego państw biorących udział w tym konflikcie. Również w dziejach archiwów polskich wojna zaznaczyła się poważnymi stratami w zasobach archiwalnych. Na ich dzieje i losy wpływ miał stosunek do archiwów władz okupacyjnych. Piotrkowskie archiwalia, dzięki

---

²⁶ Ibidem, s. 49.

²⁷ K. Łopaciński, op. cit., s. 45.

²⁸ M. Motas, op. cit., s. 53.

²⁹ *Dzieje Piotrkowa...*, s. 372.

Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny...

---

szybkiej interwencji osób rozumiejących znaczenie i wagę archiwaliów oraz zawartych w nich informacji, uniknęły losu „nikomu niepotrzebnej makulatury”. Również dzięki temu, że Piotrków stał się siedzibę jednego z pierwszych archiwów państwowych w niepodległej II RP, materiały te zachowały się do czasów nam współczesnych i stanowią cenny źródłowy materiał badawczy.